

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

URŠKA KOLENC

Agentni, deagentni in brezagentni stavčni tipi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

URŠKA KOLENC

Agentni, deagentni in brezagentni stavčni tipi

Diplomsko delo

Mentorica: izr. prof. dr. Mojca Smolej

Univerzitetni dvodisciplinarni
študijski program prve stopnje: slovenistika

Ljubljana, 2016

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici, izr. prof. dr. Mojci Smolej, za vse strokovne nasvete, predloge in spodbudne besede.

Hvala družini za vso podporo v času študija, sošolkam za iskrive slovenistične dogodivščine, prijateljem za spodbudne besede.

Izvleček

Namen diplomskega dela je predstaviti različne teoretične obravnave agentnih, deagentnih in brezagentnih stavčnih tipov. Predvsem se bom opirala na ugotovitve Brede Pogorelec, ki je pri nas edina, ki je do sedaj podrobno preučevala to področje. Z definicijami bom opredelila pojme, ki so v povezavi s temo, posebej bom opisala značilnosti vsake vrste in teorijo podkrepila s primeri. V analitičnem bom na podlagi izbranega korpusa stavke uvrstila v eno od treh obravnavanih skupin.

Ključne besede: stavčni tipi, vršilec dejanja, agentnost, deagentnost, brezagentnost

Abstract

The aim of my thesis is to present various theoretical treatments of clause types with an explicit agent, clause types with an implicit agent, and agentless clause types. Predominantly, I will focus on the findings of Breda Pogorelec, who is so far the only person in our field that has studied this field in detail. I will define the concepts related to this topic, I will describe the characteristics of each type separately, and use examples to support the theory. In the practical part of the thesis, I will place the clauses into one of the three treated groups based on the selected corpus.

Key words: clause types, doer of the action, agency, implied agent clause, agentless clause

Kazalo vsebine

Uvod	6
Teoretični del.....	7
Umestitev stavčnih tipov v skladnjo.....	7
Opredelitev osnovnih pojmov	7
Določanje agentnosti, deagentnosti in brezagentnosti	8
Agentni stavčni tipi	9
Deagentni stavčni tipi	10
Brezagentni stavčni tipi	11
Ugotavljanje razlik med posameznimi stavčnimi tipi	13
Analitični del	14
Prepoznavanje stavčnih tipov	14
Prepoznavanje stavčnih tipov v izbranih pesmih	14
Primeri agentnih stavčnih tipov.....	14
Primeri brezagentnih stavčnih tipov.....	15
Prepoznavanje stavčnih tipov v naslovih člankov na spletnih portalih MMC RTV SLO in Delo	15
Primeri agentnih stavčnih tipov.....	16
Primeri deagentnih stavčnih tipov	16
Primeri brezagentnih stavčnih tipov.....	16
Zaključek.....	18
Povzetek	19
Viri in literatura	20
Priloge.....	21

Kazalo tabel in grafov

Tabela 1: Prikaz lastnosti stavčnih tipov.....	14
Graf 1: razmerje med agentnimi in brezagentnimi stavčnimi tipi v izbranih pesmih	15
Graf 2: razmerje med agentnimi, deagentnimi in brezagentnimi stavčnimi tipi v naslovih člankov.....	17

Uvod

Prav vsaka poved, ki jo v jeziku tvorimo, je zgrajena premišljeno in ima svoj namen. Četudi je sestavljena le iz ene enote, lahko s teoretičnega vidika o njej marsikaj izvemo. Da pa jo lahko razčlenimo, je potrebno poznavanje teorije. To je po mnenju marsikoga nepotrebno in preveč zahtevno, a zavedati bi se morali, da so meje poznavanja jezika tudi meje našega mišljenja.

V slovenščini obstajajo področja, ki teoretično še niso dokončno raziskana in utemeljena. Tematika agentnih, deagentnih in brezagentnih struktur je vsem, ki se ne ukvarjajo z jezikom, povsem nepoznano področje. Zato bomo poskušali čim bolj podrobno opredeliti te pojme in jih podkrepiti s konkretnimi primeri.

Diplomsko delo bo sestavljeno iz teoretičnega in analitičnega dela. V teoretičnem delu bodo predstavljene ugotovitve jezikoslovcev. Opredelili bomo stavčne tipe, stavek, osebek, udeleženske vloge, določili kriterije agentnih, deagentnih in brezagentnih stavčnih tipov ter izpostavili razlike med posameznimi strukturami. Analitični del prinaša konkretne primere obravnavanih tipov, ki jih bom iskala v pesniški zbirki in med zapisi novic na spletnih portalih.

Teoretični del

Umestitev stavčnih tipov v skladnjo

Ko govorimo o skladnji ali sintaksi, je to obširno slovnično področje. Je veda, ki razlaga pravila tvorbe večjih enot iz manjših in je osrednji del slovničnega nauka o pomenski strani jezika. Posplošeno ga lahko razdelimo na tri ravni, ki so med seboj povezane in jih je zaradi tega nesmiselno obravnavati ločeno: propozicijski opis ali pomensko podstavo, strukturno skladnjo in skladnjo stalnih sporočanjskih oblik povedi. (Smolej 2011: 9, 32) S tematiko stavčnih tipov se ukvarja strukturna skladnja.

Opredelitev osnovnih pojmov

Najprej bomo opredelili, kaj je stavek. To so besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike. Iz stavka dobimo poved, ki je najmanjša samostojna enota besedila. Lahko je enostavčna, dvostavčna ali večstavčna. (Slovenska slovnica 2004: 488) S pragmatičnega vidika je stavek le abstraktni vzorec, poved pa je ilustracija tega vzorca. Konkretna realizacija z določeno komunikacijsko namero je definirana kot izrek. (Smolej 2011: 32)

Stavek je zgrajen iz stavčnih enot, ki opravljajo določeno stavčno vlogo. Imenujemo jih stavčni členi in jih določamo glede na pomen, obliko in položaj v stavku. (Smolej 2011: 59) Za našo obravnavo je pomemben predvsem osebek.

Po obliki je to največkrat samostalniška beseda ali besedna zveza, lahko pa v tej vlogi nastopa tudi nedoločnik glagola (*Učiti se in učiti se je dijakovo vodilo*) ali prislov (*Včeraj ni jutri*). Izražen je lahko eksplicitno, lahko pa je nakazan le morfološko. V *Novi slovenski skladnji* je Jože Toporišič zapisal: "Čisto oblikovno bi se za osebek reklo, da je tisti stavčni člen, ki je obvezno v imenovalniku /.../". Olga Kunst Gnamuš ga označuje kot "formalni slovnični pojem". Andreja Žele povzema jezikoslovca Hallidaya, po katerem osebek označuje tri osebkove vloge, ki se pojavljajo na različnih jezikovnih ravneh: psihološki osebek (besedilna sestavina), slovnični ali t. i. tipični navadni osebek ter neimenovalniški logični vršilec dejanja, ki je površinskoizrazno predmet. (Žele 2008: 165; Toporišič 1982: 151)

Po navedbah S. Kranjc in A. Žele lahko osebek označuje različne udeleženske vloge. Delimo jih na prvotne in drugotne osebkove udeleženske vloge. Med prvotne osebkove udeleženske vloge uvrščamo vršilca, povzročitelja in pobudnika ter nosilca dejanja, dogajanja oz. stanja.

Drugotne osebkove udeleženske vloge so prizadeto, prejemnik, sredstvo in rezultat pri dejanju. (Kranjc in Žele 2004: 125) Z vidika agentnosti, deagentnosti in brezagentnosti nas zanima vršilec dejanja. Označujemo ga z Vd.

Stavčne strukture, ki so značilne za slovenski jezik, lahko določimo z vidika glagolske vezljivosti. (Kranjc in Žele 2004: 135) Vezljivost je moč glagola, da ob sebi oblikuje vezljivostno polje, le-to pa je nabor aktantskih mest. Je pomenskoskladenjski in strukturnoskladenjski pojav. Vezljivost je lahko potencialna – ni nujno, da zapolnimo vsa prosta mesta. Andreja Žele v članku *Reševanje nekaterih skladenjskih vprašanj v slovenščini glede na razpoložljive teorije in metode* povzema Janeza Dularja, po katerem je osebkovo mesto levo vezljivo, stavčnoobvezno in zato vedno slovnično predvidljivo. (Žele 2008: 163)

Stavčni tipi so lahko enodelni ali dvodelni. Kriterij delitve je prisotnost oz. odsotnost levega obveznega določila, ki je rezervirano za osebek. Enodelni stavčni tipi so lahko glagolski, imajo povedek v tretji osebi, na primer *Dežuje*, in neglagolski. Lahko so a) samostalniški (*Osnovna šola*), b) zvalniški (*Miha!*), c) pridevniški, prislovni, členkovni (*Kajpak*, *Čudovito*), č) nedoločniški (*Ne me jeziti*) in d) medmetni (*Av!*). Tvorijo povedi, ki so brez osebne glagolske oblike v povedku. Dvodelni stavčni tipi so najtipičnejši stavčni vzorci, lahko so enovezljivi (imajo eno prosto mesto, npr. *Jaka spi.*), dvovezljivi (imajo dve prosti mesti, npr. *Hlače ga tiščijo v pasu*) ali večvezljivi (imajo več prostih mest, npr. *Maja piše pismo Janu*). (Kranjc in Žele 2004: 135; Smolej 2011: 32)

Enodelni glagolski stavki so brezosebkovi, v dvodelnih glagolskih stavkih pa je osebek vedno izražen. Lahko je izpeljan besedno (*Mama kuha*) ali pa končniškomorfemsko (*Kuha*). Enodelne glagolske stavke lahko delimo na nevezljive (*Piha*, *Sneži*) ter večvezljive (*Ne da se mu študirati*, *Kolca se mu*). Osnovni pomen te vrste stavkov je izražanje stanja, spremembe stanja, okoliščin in telesnega oz. duševnega počutja. Dvodelni stavki so glede na vezljivost lahko enovezljivi (*Spim*), dvovezljivi (*Miha piše nalogo*) ter večvezljivi (*Zavidala ji je uspeh*). (Pogorelec 1981: 11; Smolej 2011:32)

Določanje agentnosti, deagentnosti in brezagentnosti

B. Pogorelec piše, da kriterij agentnosti, deagentnosti in brezagentnosti uporabljamo pri analizi povedi, v kateri predpostavljamo osebnega nosilca dejanja. Osebek je bodisi osebno, občno ali lastno ime ali z metaforičnim prenosom poosebljeno (personificirano) ime. Gre za

semantično značilnost, ki ima tudi formalne pokazatelje. (Pogorelec 1981: 14) Ugotavljamo prisotnost vršilca dejanja. (Smolej 2011: 36)

L. Iskra v diplomski nalogi navaja M. Smolej, ki piše, da je tematika določanja agentnosti, deagentnosti in brezagentnosti posameznih struktur povezana s področji diateznosti, valence in posledično izoblikovanih enodelnih ali dvodelnih stavčnih vzorcev. S tem dokazuje povezanost pomenskoskladenjske in strukturnoskladenjske ravnine. (Smolej v Iskra 2015: 31)

Ugotavljamo torej prisotnost udeleženske vloge vršilca dejanja na mestu osebka. Preko opazovanja izraženosti, potencialne izraženosti ali neizraženosti vršilca dejanja v osebku oz. njegovega obstoja oz. neobstoja v nekopulativnih stavkih obstaja razlikovanje med agentnimi, deagentnimi in brezagentnimi stavčnimi strukturami. (Pogorelec 1981: 4) V nadaljevanju diplomske naloge jih bomo podrobneje predstavili in teorijo podkrepili s primeri.

Agentni stavčni tipi

Stavek je agenten, kadar je v osebku izražen vršilec dejanja. Kot agentne strukture so opredeljeni vsi stavčni vzorci, pri katerih je vršilec dejanja besedno ali končniškomorfemsko izražen s položajem osebka. Če agentne stavčne tipe povežemo s stavčnimi vzorci, jih zaradi izraženosti osebka umeščamo k dvodelnim stavčnim vzorcem. (Pogorelec 1981: 4; Smolej 2011: 33, 36)

Za to vrsto stavčnih tipov lahko torej zapišemo naslednje značilnosti (povzeto po Smolej 2011: 36):

- vršilec dejanja stoji na mestu osebka,
- stavek je dvodelen,
- v povedku ni povratne glagolske oblike.

B. Pogorelec pri tem za primer navaja povedi *Gozdarji podirajo smreko, O zakonu so poslanci sklepali v parlamentu, Mama kuha kosilo*, M. Smolej pa poda povedi *Že tri ure stojijo v vrsti, Za božič bo spekla potico*. (Pogorelec 1981: 4; Smolej 2011: 36)

Deagentni stavčni tipi

O deagentnosti lahko govorimo, kadar vršilec dejanja ni izražen v osebku oz. na površinski ravni ni v položaju osebka, lahko pa si ga predstavljamo in to s pretvorbo tudi dokažemo. (Smolej 2011: 36)

Skupne značilnosti so (prav tam):

- stavek je enodelen ali dvodelen,
- je nekopulativen (nima izraženega povedkovega določila),
- v stavku je praviloma uporabljena povratna (refleksivna) glagolska oblika.

Deagentnost povezujemo s pojmom trpnih oz. pasivnih deagentnih zvez. V nekaterih primerih je namesto refleksivne glagolske oblike možno uporabiti opisni pasiv. Poved *Kosilo se kuha* torej lahko nadomestimo s *Kosilo je skuhan*. (Pogorelec 1981: 15) A. Žele piše, da pri nas nekako ni uveljavljeno, da bi udeleženska vloga orodja imela tudi stavčnočlensko vlogo osebka, npr. *Roka je premaknila žogo (Janez je roko premaknil z žogo)*. (Žele 2008: 169)

Trpni in deagentni stavki niso popolnoma prekrivni. Med deagentne stavke namreč poleg trpnih stavkov uvrščamo tudi tvorne povedi z neizraženim vršilcem dejanja na osebkovem mestu. Trpniška pretvorba je sicer eden izmed pogosto uporabljenih načinov, s katerim vršilca dejanja iz mesta osebka umaknemo na manj izpostavljeno mesto prislovnega določila izvora glagolskega dejanja. (Pogorelec 1981: 15; Toporišič 1982: 245)

Deagentnost je značilna tako za enodelne kot dvodelne stavčne vzorce, vendar se pri dvodelnih strukturah pojavlja le pri prehodnih (predmetnih) glagolih. Opisni pasiv torej ni mogoč pri neprehodnih glagolih. Na drugi strani so enodelni stavčni vzorci možni tako za prehodne kot neprehodne glagole. (Pogorelec 1981: 5, 17)

Ta vrsta stavčnih tipov je v besedilu največkrat izražena s povratno glagolsko obliko oz. s prostim morfemom se. Poleg povratne glagolske oblike s se pa je deagentnost v nekaterih primerih pri prehodnih glagolih mogoče izraziti tudi s trpnim opisnim deležnikom na -n/-t. To lahko ponazorimo s primeri: *Na izpitu se prepisuje*, *Avto je popravljen*. (Pogorelec 1981: 4, 15, 23; Smolej 2011: 36)

B. Pogorelec piše, da se deagentne strukture nikoli ne pojavljajo pri kopulativnih povedih. Izjema so le kopulativne zveze z modalnim predikativom. Te je po pretvorbi možno zamenjati

z deagentno obliko modalnega glagola (*Treba je bilo kar naprej delati: Mora se kar naprej delati*). (Pogorelec 1981: 14) L. Iskra v diplomski nalogi povzema Jožeta Toporišiča, ki je zapisal, da je lastnost deagentnosti pripisana tudi stavkom, ki vsebujejo glagole tipa *imenovati, izvoliti* (za direktorja). (Iskra 2015: 33)

Poleg trpnega umika na stavčnočlensko mesto prislovnega določila izvora pri trpniški pretvorbi je pogost umik na mesto subjektovega dajalnika. Govorimo o dispozicijskih deagentnih stavkih. Tu je dejanje izraženo samo z reflektivno glagolsko obliko, oblika z opisnim pasivom pa ni mogoča. Taki primeri so *Danes se mi ne pleše*, *Živi se nam dobro*. (Pogorelec 1981: 18–19)

Druga vrsta deagentnih stavkov so dejanske deagentne konstrukcije. Slednji ne poudarjajo vršilca dejanja, temveč posplošujejo stanje, to je vidno v povedi *Danes se ne pleše*. Poslošenost je različna, dejanje je lahko splošno (*Okoliščine požara se preiskujejo*) ali pa glede na vršilca ni konkretizirano, opisuje se za skupino ljudi (*Še zmeraj se o tem govori*). B. Pogorelec pri tem piše o tako imenovanem problemu, ki se pojavi v povedi *Išče se Uršo Plut*. Nejasno je, ali ob zanikanju sledi *Ne išče se Urša Plut* ali *Ne išče se Urše Plut*. (Pogorelec 1981: 19–22)

Dejanski deagentni stavki torej vršilca dejanja ne izražajo neposredno, ga pa lahko nakazujejo z rabo povratne glagolske oblike (*To vprašanje se je obravnavalo*), z rabo opisnega trpnika (*Ta problem je bil obravnavan*), v dvodelnih stavkih pa z ničtim gramatičnim osebkom ali ob postavitvi povedka v 3. os. mn. (*Ta problem so obravnavali*). Primeri stavkov s splošnim stavkom pa so prehodni, saj so po zgradbi dvodelni, po pomenu pa sovpadajo z enodelnimi. (Pogorelec 1981: 22)

Brezagentni stavčni tipi

Niso zmožni opredeliti vršilca dejanja v pomenski podstavi, zato predstavljajo nasprotje agentnim stavčnim strukturam. A. Žele pravi, da je za te vrste stavkov v slovenščini najustreznejše poimenovanje brezoseb(kov)ni stavek, ker združuje poimenovanji brezosebkov in brezosebni stavek. (Žele 2008: 165)

V Toporišičevi *Slovenski slovnici* (2004: 629) ima brezosebkovski stavek »zmeraj le obliko 3. osebe ednine in (kjer je to mogoče) v obliki za srednji spol.« V Enciklopediji slovenskega

jezika (1992:11) je brezosebni stavek definiran kot »glagolski stavek, ki izraža splošnega vršilca dejanja, npr. *Delalo se je noč in dan.*«

»V primerih nekakšne vzročne pojavnosti ali delujoče sile pri opisu naravnih pojavov, ko se medij zliva s procesom, je osebkova vloga le navidezna in, z obliko za tretjo osebo ednine srednjega spola, samo formalno neprisojevalno stavkotvorna (brezosebni glagoli označujejo odsotnost udeležencev sploh.« (Žele 2008: 163)

Tudi M. Smolej piše, da so primeri za to vrsto najbolj izraziti, ko opisujemo vremenske pojave: *Piha, Dežuje, Grmi.* (Smolej 2011: 37). A. Žele le-te definira kot vremenski stavki in jih opredeli kot najtipičnejše enodelne brezosebkove stavke. Imajo tako imenovani formalni osebek. (Žele 2008: 166) Drugi zgledi brezagentnih stavčnih tipov so še *Všeč si mi, Zmešalo se mu je.* (Smolej 2011: 37) J. Toporišič zapiše, da so to primeri z nepravim/formalnim ali praznim osebkom. (Toporišič 1982: 82, 106)

A. Žele dodaja: »Pri brezvršilski oz. brezosebkovi rabi oz. pri vsebinski dekonkretizaciji osebkova se s poudarjanjem pojavnosti in procesnosti poudarja predvsem prostor (in posledično tudi čas) njihovega poteka, kar je stavčnočlensko opredeljeno kot prislovno določilo.« (Žele 2008: 164)

Brezagentni stavki imajo naslednje značilnosti:

- stavek je enodelen,
- vršilec dejanja v pomenski podstavi ni možen, zato tudi v strukturi ni izražen,
- stavek je nevezljiv,
- v njem ni uporabljene povratne glagolske oblike.

B. Pogorelec brezagentne stavke razdeli na 7 skupin:

- a) spontani atmosferski procesi, ki jih laično poimenovanje označuje brez vršilca (*Zagrmelo je, Shladilo se je, Zmrzuje*),
- b) stavki v prislovni predložni zvezi, pri katerih je možna pretvorba izraza v imenovalnik in s tem prehod v dvodelne tipe (*V peči je ugasnilo : Peč je ugasnila*),
- c) v prislovnem določilu je del telesa (*Peklo me je v grlu, Dekletu se je zasvetilo v oči*); k tem spada tudi skupina stavkov, kjer je povzročitelj dejanja izražen s prislovnim določilom vzroka in je možna dvojna pretvorba (*V kuhinji je dišalo po čebuli : Kuhinja je dišala po čebuli*),

- č) povedkovo jedro je dopolnjeno z rodilnikom samostalnika; navadno je to delni rodilnik ob glagolih, ki ga zahtevajo (*Vina je zmanjkalo : Vino je zmanjkalo*),
- d) stavki s samostalniško besedo v dajalniku (*Teknilo mu je, Všeč ji je bilo*),
- e) stavki s samostalniško besedo v tožilniku (*Polomilo je drevesa, Brate je prizadelo*),
- f) skupina z abstraktnimi izrazi (*Prišlo je do spremembe, Odvisno je od vremena*).

(Pogorelec 1981: 23–25)

Ugotavljanje razlik med posameznimi stavčnimi tipi

Če povzamemo ugotovitve vseh treh obravnavanih stavčnih tipov, lahko zapišemo naslednje razlike: agentni stavki so vedno dvodelni, brezagentni enodelni, deagentni stavki pa so lahko enodelni ali dvodelni. Pri agentnih strukturah je vršilec dejanja izražen v osebku, deagentni stavčni tipi vršilca dejanja nimajo izraženega v osebku, a si ga lahko predstavljamo in s pretvorbo tudi dokažemo. Brezagentni stavčni tipi vršilca dejanja v svoji strukturi nimajo izraženega. Opazimo tudi, da pri agentnih tipih v povedku ni povratne glagolske oblike, prav tako je ni v stavku brezagentnih stavčnih tipov. Pri deagentnih stavčnih tipih je povratna glagolska oblika praviloma uporabljena.

Zanimiva je razlika med deagentnimi in brezagentnimi stavčnimi tipi. Ti so si v smislu izraženosti ali odsotnosti vršilca dejanja pogosto zelo podobni. Deagenten stavek lahko pretvorimo v agentnega, brezagentnega ne. Pri deagentnem stavku v osebku na površinski ravni agensa ni, vendar lahko s pretvorbo dokažemo, da obstaja (o njem se da tudi sklepati na podlagi pomenske podstave), medtem ko agensa pri brezagentnem stavku ne moremo dokazati – ni ga ne na površini in ne v notranjosti. (Pogorelec 1981: 15)

Agentni stavčni tipi	Deagentni stavčni tipi	Brezagentni stavčni tipi
- dvodelen stavek - vršilec dejanja je izražen v osebku - v povedku ni povratne glagolske oblike	- enodelen ali dvodelen stavek - vršilca dejanja v osebku ni, lahko ga dokažemo s pretvorbo - v stavku je uporabljena povratna glagolska oblika	- enodelen stavek - brez izraženega vršilca dejanja - v stavku ni povratne glagolske oblike

Tabela 1: Prikaz lastnosti stavčnih tipov.

Analitični del

Prepoznavanje stavčnih tipov

Cilj praktičnega dela je bilo prepoznavanje in razvrščanje različnih stavčnih tipov v eno od treh skupin, ki smo jih podrobno obravnavali v teoretičnem delu. Opazovala sem torej izraženost, potencialno izraženost ali neizraženost vršilca dejanja v osebku oz. njegov obstoj oz. neobstoj v nekopulativnih stavkih ter jih po tem kriteriju uvrstila med agentne, deagentne oz. brezagentne stavčne tipe. Primere sem iskala v pesniški zbirki *Kasneje* avtorice Ifigenije Simonović in na spletnih portalih Delo in MMC RTV SLO.

Prepoznavanje stavčnih tipov v izbranih pesmih

Za izhodišče sem izbrala tri pesmi iz pesniške zbirke *Kasneje* avtorice Ifigenije Simonović. Izbor pesmi je bil naključen. V pesmi *Porozna* prevladujejo agentne strukture. Primer brezagentne strukture je stavek *Niti sanja se mi ne*. V pesmi *Dežuje* nam že naslov poda primer brezagentne strukture. Pesem *Rada ne bi bila* vsebuje same agentne strukture. Deagentnih struktur nisem zasledila.

Primeri agentnih stavčnih tipov

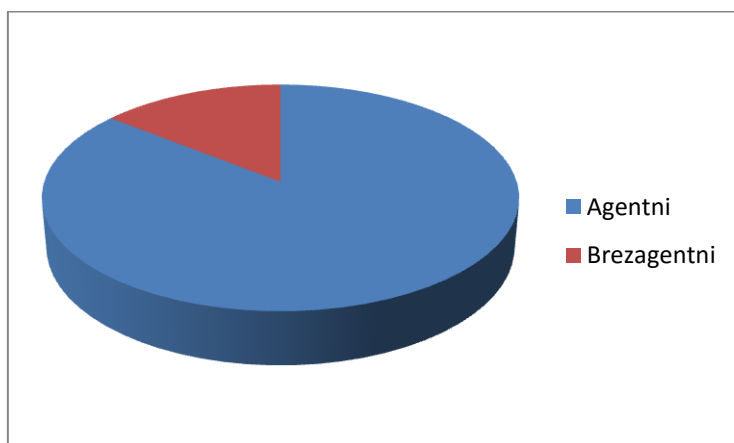
1. Besede so loputale kot polkna.
2. Grožnje so se premetavale v ožilju.

3. Odzivala sem se plosko.
4. Deklica spi s punčko in medvedkom.
5. Deklica riše hišice in muce.
6. Prečesavam trpke besedne oblike.
7. Posmehujem se besedam.
8. Spet se ponavljam.
9. Zagozdila sem se.
10. Srake prevpijejo druga drugo.
11. Snežinke prekrijejo druga drugo.
12. Ljudje žremo drug drugega.

Primeri brezagentnih stavčnih tipov

1. Niti sanja se mi ne.
2. Dežuje.

Med navedenimi primeri prevladujejo agentni stavčni tipi. Od vseh naštetih primerov (14) je kar 12 stavkov agentnih, dva sta brezagentna, deagentnih stavčnih tipov pa nisem zasledila.

Graf 1: razmerje med agentnimi in brezagentnimi stavčnimi tipi v izbranih pesmih

Prepoznavanje stavčnih tipov v naslovih člankov na spletnih portalih MMC RTV SLO in Delo

V nadaljevanju navajam nekaj primerov različnih stavčnih tipov, ki sem jih zasledila med 8. 3. 2016 in 18. 8. 2016 na spletnih portalih Delo in MMC RTV SLO. Osredotočila sem se na naslove in podnaslove člankov, ki so bili objavljeni v omenjenem obdobju.

Primeri agentnih stavčnih tipov

1. Policija kupuje vodni top. (Delo, 18. 8. 2016)
2. V Peruju hud potres zahteval več smrtnih žrtev. (MMC RTV SLO, 15. 8. 2016)
3. Pogumneži skočili 17 metrov globoko v reko Sočo. (MMC RTV SLO, 14. 8. 2016)
4. Nadzornike gozdne službe bo vodil Pavle Brglez. (Delo, 11. 8. 2016)
5. Neurje in toča ovirata promet. (Delo, 22. 7. 2016)
6. Strela udarila na Kumu in v Olimju. (MMC RTV SLO, 10. 8. 2016)
7. Na Rakitni objestnež požagal zaščiteno Brinarjevo jelko. (MMC RTV SLO, 4. 8. 2016)
8. Na Gorjancih medved napadel lovca. (MMC RTV SLO, 27. 7. 2016)
9. Plenilce govedi poskušajo odgnati s slikanjem oči na zadnjice. (MMC RTV SLO, 7. 7. 2016)
10. Dravinja poplavlja na območju vsakoletnih poplav. (MMC RTV SLO, 26. 6. 2016)
11. Število prostih delovnih mest se povečuje. (MMC RTV SLO, 11. 8. 2016)
12. 80-letnica ropala moške. (MMC RTV SLO, 9. 8. 2016)
13. Islandci barvajo ceste. (MMC RTV SLO, 5. 8. 2016)
14. Domačini turistom na hrvaški plaži zažgali brisače. (MMC RTV SLO, 29. 7. 2016)

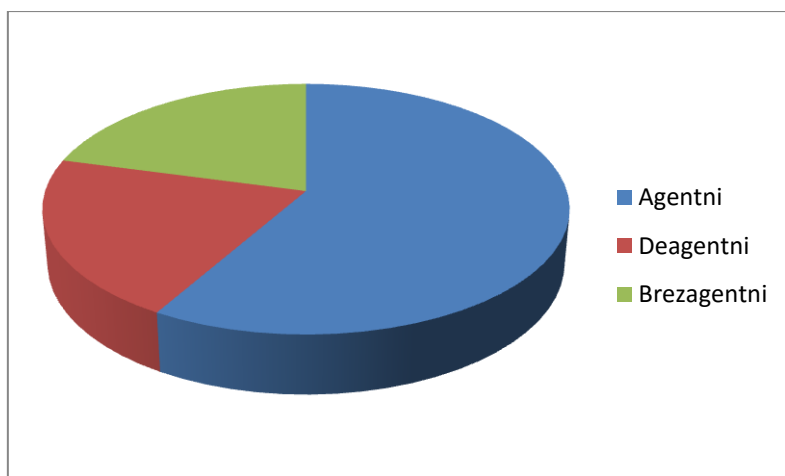
Primeri deagentnih stavčnih tipov

1. V Nemčiji za vinsko kraljico okronali begunko iz Sirije. (MMC RTV SLO, 3. 8. 2016)
2. Tekma prekinjena zaradi roja besnih čebel. (MMC RTV SLO, 18. 7. 2016)
3. V smučanju se vzgajajo povprečneži. (MMC RTV SLO, 8. 3. 2016)
4. Kmetijski pridelki se cenijo. (Delo, 12. 8. 2016)
5. V postopku se je izkazalo. (MMC RTV SLO, 16. 3. 2016)

Primeri brezagentnih stavčnih tipov

1. Kar »odrezalo« mi je noge. (Delo, 15. 8. 2016)
2. »Vse bo odvisno od nas.« (MMC RTV SLO, 30. 6. 2016)
3. Prihajalo bo do zastojev. (MMC RTV SLO, 29. 7. 2016)
4. Prišlo je do novih eksplozij. (MMC RTV SLO, 12. 8. 2016)
5. Zdi se. (Delo, 18. 8. 2016)

Med navedenimi primeri prevladujejo agentni stavčni tipi. Od vseh naštetih primerov (24) je kar 14 stavkov agentnih, 5 je deagentnih, 5 pa brezagentnih.

Graf 2: razmerje med agentnimi, deagentnimi in brezagentnimi stavčnimi tipi v naslovih člankov

Zaključek

Na podlagi zbranih primerov iz konkretnih besedil lahko sklepam, da v zapisih prevladujejo agentni stavčni tipi. Seveda hipoteze ne gre posploševati, ker je analiziranega gradiva občutno premalo. Da bi lahko torej govorila o nekem splošnem dejstvu, bi morala v raziskovanje vključiti več gradiva.

Menim, da pisci takih in drugačnih besedil težijo k tvorjenju večdelnih stavkov. Enodelni stavki so tako verjetno bolj pogosti pri govornih dejanjih. Kot primer lahko navedemo tako imenovane vremenske stavke. Ko nas nekdo vpraša, kakšno vreme je zunaj, mu odgovorimo, da piha. Težje bi to zapisali novinarji kot glavno novico na spletni strani, saj kljub temu, da je naša država majhna, razmere v nekem časovnem izseku niso povsod enake. Novica torej ne bi bila aktualna.

V obravnavanih pesmih tudi nisem zasledila nobene deagentne strukture. Sklepam lahko, da je pasivna oblika v liriki, ki je izrazito subjektivnega značaja, manjkrat prisotna.

Povzetek

S tematiko agentnih, deagentnih in brezagentnih stavčnih tipov se ukvarja strukturna skladnja. Ugotavljamo prisotnost udeleženske vloge vršilca dejanja na mestu osebk. Agentni stavki imajo vršilca dejanja izraženega, stavek je dvodelen, v povedku ni povratne glagolske oblike. Deagentni stavčni tipi so enodelni ali dvodelni, stavek je nekopulativen. Vršilec dejanja v osebk ni izražen, si ga pa lahko predstavljamo in to s pretvorbo tudi dokažemo. V stavku je praviloma uporabljena povratna glagolska oblika. To vrsto stavčnih tipov povezujemo s pojmom trpnih oz. pasivnih deagentnih zvez. Govorimo tudi o dispozicijskih in dejanjskih deagentnih stavkih. Brezagentni stavki so tisti, v katerih vršilec dejanja v pomenski podstavi ni možen. So enodelni, stavek je nekopulativen in v njem ni uporabljene povratne (refleksivne) glagolske oblike. Pogorelčeva jih razdeli na 7 skupin, najbolj značilni so tako imenovani vremenski stavki.

Viri in literatura

1. ISKRA, Lorena: *Spremembe tendenc pri rabi trpnega glagolskega načina v času med drugo polovico 20. stoletja in začetkom 21. stoletja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2015.
2. KRANJC, Simona, ŽELE, Andreja: *Tipologija stavčnih vzorcev v slovenščini*. Wyras i zdanie w językach słowiańskich, 4. Wrocław: WUW, 2004. 121 – 142.
3. POGORELEC, Breda: *Povzetek slovenske skladnje*. Skripta. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1981.
4. SIMONOVIC, Ifigenija: *Kasneje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2013.
5. SMOLEJ, Mojca: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika – Izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba, 2011.
6. TOPORIŠIČ, Jože: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
7. TOPORIŠIČ, Jože: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
8. TOPORIŠIČ, Jože: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 2004.
9. ŽELE, Andreja: *Reševanje nekaterih skladenjskih vprašanj v slovenščini glede na razpoložljive teorije in metode*. V: Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres (2008). 161–176.

Priloge

DEŽUJE

Prazna skodelica in glavnik in uhani
in prstan in njegovo nalivno pero.
Dežuje, kakor da ne bo odnehalo.
Natikači iz tigrasto tiskanega usnja.
Uhani, pisma, sopara, steze, nalivno pero.
Vse obstane. Grem. V dež. Tigrasta,
kakor da ne bom odnehala.

Prečesavam trpke besedne oblike. Slepe
steze premišljevanja. Zakletve in vzdihe.
Posmehujem se besedam, ki zaudarjajo
po navajenosti in togoti. Kaj pomenijo?
Krči. Kažipoti v poležani
zapuščenosti. Stvari. Vse obstanejo.
Kakor da ne bojo odnehale pričevati.

Spet besede posmeha, tog vzdihi. Togota.
Uhani, pisma, sopara, steze, nalivno pero
v pustem brezzvočju. Ležijo. Ohlapno.
Spet se ponavljam. Poležena. Toga.
Kakor da ne bom odnehala. Steze. Sopara.
Kakor naslovi dnevnih klicajev po spravah
in po zadoščenosti in po vodi za vse.

Kaj pomenim? Brez njega. Ista. Posmeh.
Na slepi stezi pisanja. Hodim. Drugje.

Od drugih. K drugim. Iščem v trpkih oblikah
skodelic, uhanov, peres, prstanov, pisem,
v slepih stezah. Kakor da ne bom odnehala.
Kam seže krik brez odmeva? Drugam.
Kakor da ne bo odnehal. K drugim.

Soparna pisma. Ležeči uhani. Besede togote
v krču, v smehu, v objemu, v spominu, v dihu.
Kakor vprašaji o dolžini svetlobe in globini teme.
Zadnja voda. Zadnja vojna. Zadnji žarek.
Zadnji poljub. Zadnja togota. Zadnje nalivno pero.
Zadnje pismo. Zadnja globina. Zadnji jastreb.
Zadnje oključvano okostje. Odnehati zadnjič.

Ponavljam se. Posmehujem se. Zagozdila sem se.
Vase. Iščem. Iščem. Kakor dež. Brez njega.
Togo brezzvočje. Sopara, pismo, uhani.
Ista. Brez stvari, ki obstanejo, ko se odločim oditi.
Obležijo, zapuščene kakor izčrpani jastrebi
nad zapuščenim bojiščem. Še kljuvajo,
ko prapori zmage izvablajo iz zaklonišč.
(Vir: Ifigenija Simonović: Kasneje, 2013, str. 20 – 21)

POROZNA

Besede so loputale kot polkna.
Grožnje so se premetavale v ožilju.
Odzivala sem se plosko,
se tresla tudi pred udarci,
ki niso bili namenjeni meni.

Znala sprejeti,
znala prenesti,
znala odstaviti.

Je še kak drug način?
Deklica spi s punčko in medvedkom.
Deklica riše hišice in muce.
Deklica ima lepe čevljuje in pentlje.

Niti sanja se mi ne.
(Vir: Ifigenija Simonović, Kasneje, 2013, str. 54)

RADA NE BI BILA

Srake prevpijejo druga drugo in vse drugo,
snežinke prekrijejo druga drugo in vse drugo,
ljudje žremo drug drugega in vse drugo.
Še že prežrto še nažiramo, ko smo že nažrti vsega.

Rada bi bila motika, bi rahljala prst.

Bodi kamen, ki kamenja.
(Vir: Ifigenija Simonović, Kasneje, 2013, str. 50)

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 15. septembra 2016

Urška Kolenc